

УДК 070.16 + 321.64

ДУЦЯК Ігор – доктор філософських наук, професор кафедри туризму, Національний університет «Львівська політехніка», 12, вул. Степана Бандери, м. Львів, Україна, індекс 79000 (Idutsyak@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8751-4001>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.45.4>

Бібліографічний опис статті: Дуцяк, І., (2022). Детермінанти явища брехливості в тоталітарних режимах. *Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія»*, № 45, 50–60, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.45.4>

ДЕТЕРМІНАНТИ ЯВИЩА БРЕХЛИВОСТІ В ТОТАЛІТАРНИХ РЕЖИМАХ

Анотація. Метою статті є з'ясування причин, які викликають брехливість тоталітарних режимів, зокрема, виявлення умов, які спричиняють брехливий характер інформаційних взаємодій у суходільних імперіях. **Метод дослідження** полягав у виконанні таких пізнавальних дій: 1) формування однозначного поняттєвого апарату дослідження, тобто формулювання виозначень для головних термінів: брехня, брехливість, імперія, метрополія, метропольний етнос, колонія, колоніальний етнос, суходільна імперія; морська імперія; 2) створення моделі взаємодії метрополії з колонією в умовах, коли етнос метрополії приховує суть своїх дій від колоніального етносу; 3) виявлення тих галузей інформаційної взаємодії у суходільній імперії, в яких об'єктивно вживається постійна дезінформація; 4) виявлення тих галузей інформаційної взаємодії у суходільній імперії, в яких відбувається дезінформація під час періодичних експансій, які провадить така імперія. **Наукова новизна.** Створено три моделі антагоністичної взаємодії людських спільнот: 1) зовнішня руйнівна взаємодія через безпосереднє винищення етносу-жертви; 2) внутрішня руйнівна взаємодія (за допомогою інвазії агресора без збройного втручання); 3) комбінована руйнівна взаємодія – спочатку зовнішня, а потім внутрішня. Виявлено

ті галузі діяльності, в яких у суходільних імперіях є об'єктивні умови, а отже й висока імовірність постійної дезінформації. До таких галузей віднесено ті знання, які потрібні для позбавлення колоніального етносу ідентичності, тобто історія, культура, мова. Виявлено напрямки дезінформації, які супроводжують експансивну політику суходільних імперій, до яких насамперед належить дегуманізація об'єкта агресії. **Висновки.** Обґрунтовано, що в суходільних імперіях існують об'єктивні причини для постійної дезінформації як у внутрішніх, так і в зовнішніх інформаційних взаємодіях.

Ключові слова: причини брехні, причини брехливості, суходільна імперія.

DUTSIAK Ihor – Doctor of Philosophical Science, Professor at the Department of Tourism, Lviv Polytechnic National University, 12, Stepan Bandera Str., Lviv, Ukraine, postal code 79000 (Idutsyak@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8751-4001>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.45.4>

To cite this article: Dutsiak, I. (2022). Determinananty yavyshecha brekhlyvosty v totalitarnykh rezhymakh [Determinants of the phenomenon of deceitfulness in totalitarian regimes]. *Liudynoznavchi studii: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia "Filosofiiia" – Human Studies. Series of "Philosophy": a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, № 45, 50–60, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.45.4>*

DETERMINANTS OF THE PHENOMENON OF DECEITFULNESS IN TOTALITARIAN REGIMES

Summary. *The purpose of the article is to clarify the reasons that cause the falsity of totalitarian regimes, in particular, to identify the conditions that entail the deceitful nature of information interactions in territorial empires. The research method consisted in performing the following cognitive actions: 1) creating an unambiguous conceptual apparatus of research, i.e. definition of terms: lie, deceitfulness, empire, metropolis, metropolitan ethnos, colony, colonial ethnos, territorial empire, maritime empire; 2) creation of a model of interaction between the metropolis*

*and the colony in conditions when the ethnos of the metropolis hides the essence of its actions from the colonial ethnos; 3) identification of those areas of information interaction in the territorial empire, in which constant misinformation is objectively used; 4) identification of those branches of information interaction in the land empire, in which misinformation occurs during the periodic expansions carried out by such an empire. **Scientific novelty.** Three models of antagonistic interaction of human communities have been created: 1) external destructive interaction due to the direct destruction of the victim's ethnic group; 2) internal destructive interaction (through the invasion of the aggressor without armed intervention); 3) combined destructive interaction – first external, and then internal. Those areas of activity in territorial empires, in which there are objective conditions, and, consequently, a high probability of constant disinformation, are identified. Such branches include the knowledge that is needed to deprive the colonial ethnic group of identity, that is, history, culture, language. The directions of disinformation accompanying the expansive policy of territorial empires, which primarily include the dehumanization of the object of aggression, are identified. **Conclusions.** It is substantiated that in territorial empires there are objective reasons for constant disinformation both in internal and external information interactions.*

Key words: reasons for lying, reasons for deceitfulness, territorial empire.

Актуальність проблеми. Увагу дослідників чимраз більше привертає явище брехні. Набувають поширення наукові пошуки в напрямках психології та психіатрії брехні, логічної формалізації брехливого мовлення, прояви брехні в науці, політиці, медіасфері, в міжособистих взаєминах, способи розпізнавання брехні. Саме собою це явище неоднозначне – в деяких випадках воно може врятувати людині життя, тоді як в інших – може стати одним з інструментів для відбирання життя в людей. Водночас, у фольклорі (прислів'ях, загадках, казках, легендах та ін.) всіх етнічних спільнот зафіксовано той фундаментальний факт, що результативна спільна діяльність групи людей є неможливою, коли принаймні частина з них говорить неправду. Адже в такому разі здатність людей до узгодження своїх дій за

допомогою мовлення стає недієюю. На підтвердження достатньо навести приклад байки Езопа про брехливого пастуха (який кричав «вовк!») – варіанти цієї оповіді є в фольклорі багатьох стародавніх народів. Похідним від явища брехні є явище брехливості – властивість суб'єкта (людини чи спільноти людей) часто або постійно брехати, тобто навмисно говорити неправду. У спеціальній літературі можна нерідко натрапити на думку, що дослідження явища брехні перебувають, якщо не на початкових етапах, то, принаймні, в незадовільному стані. Водночас, брехливість є ще менш дослідженою, тоді як знання про неї є, принаймні, не менш важливі. Це можна підтвердити тим, наскільки важко громадянам європейських країн, в яких образ світу сформовано потоками дезінформації з боку російських державних засобів інформації, таких як телекомпанія RT (раніше – Russia Today), увідповіднити свої погляди до реального стану справ в контексті російсько-української війни 2014-го року, повномасштабний етап якої розпочався у 2022-му році. Для того, щоб не стати жертвою дезінформації, потрібно володіти знаннями про ті ситуації, в яких поширені явища, що спричинюють брехню. Зважаючи на зазначене, предметом дослідження стало з'ясування причин брехливості, та умов, в яких імовірність цього явища є підвищеною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

В літературі можна знайти багато різних варіантів причин брехні і умов, за яких вона стає нормою поведінки. На приклади брехні, з яких можна виснувати про причину її творення, натрапляємо вже у філософії доби Античності. Для прикладу у сьомій книзі праці «Супроти вчених» Секст Емпірик навів цікавий приклад брехні – лікар говорить пацієнтові, що він одужає (не будучи переконаним у цьому). Оскільки лікар мовить це з тією метою, що його слова повинні подіяти як ліки, то Секст Емпірик, вважає, що це є достатньою підставою, щоб не тлумачити цю неправду як брехню, мовляв, лікар не бреше навіть тоді, коли він мовить брехню. Водночас (якщо прийняти, що брехня – це знання, яке мовець, не вважаючи істинним, умисно подає таким з метою маніпулювання діями адресата мовлення) очевидно, що історія з лікарем є прикладом брехні, використовуваної з метою позитивного впливу на адресата цієї брехні.

Упродовж тривалого часу причини брехні не ставали предметом аналізу й систематизації. Водночас в працях різних авторів можна натрапити на описи випадків брехні й на основі цих описів сформувані пояснення щодо її причин. Для прикладу, в праці Абд аль-Рахмана аль-Джавбарі (кінець XIII ст.) під назвою «Завіса, знята з кількох таємниць. Збірка вибраних прикладів» (Names, 1982) міститься опис величезної кількості брехні, яку він впорядковано виклав відповідно до типу осіб, які обдурюють своїх жертв: ісламські, християнські, єврейські або просто невідомі релігійні лідери, фальшиві пророки, лицемірні та корисливі шейхи, чудотворні ілюзіоністи, астрологи, фахівці з астральних приречень та інші «духовні особи», купці, злодії, тіньові товариства, засновані на зловживанні довірою, жінки-експерти з хитрощів та інші.

До початку XX століття в дослідженнях явищ брехні й брехливості превалював підхід, що брехня є негативною ознакою. Починаючи з 1920-х років поступово почав змінюватись підхід до дослідження згаданих явищ. На сьогоднішній день усталилась думка, що брехня сама по собі не є негативним явищем, однак її використання може бути етично позитивним, або негативним – все залежить від мотивів, цілей її використання (Akhtar, Parens, 2009; Pettit, 2013).

Сучасний дослідник Олдерт Фрай досить детально проаналізував причини брехні (Vrij, 2008). Насамперед, він зазначив, що поширеним є негативний стереотип (на який часто можна натрапити в засобах масової інформації), що причиною брехні є отримання матеріальної вигоди і обернене до цього – уникнути матеріальних втрат. Однак поширеною є також брехня з психологічних причин, зокрема, з метою досягнути комфортного ставлення навколишніх (справити добре враження на навколишніх, захиститися від почуття незручності чи несхвалення з боку навколишніх). Наприклад, ніхто не хоче розкрити всі свої недоліки, помилки та непристойні й аморальні думки для інших людей.

Крім зазначеного, причинами брехні можуть бути: створення позитивного враження про когось іншого (прагнучи допомогти тому іншому), отримання переваги, уникнення покарання, збереження соціального зв'язку.

Згаданий автор зауважив, що причини брехні зручно класифікувати на підставі трьох основ поділу (Vgij, 2007): 1) для власної користі, тобто користь орієнтована на себе або для блага інших (орієнтована на інших); 2) для отримання переваги або уникнення втрат; і 3) з матеріальних міркувань чи з психологічних причин.

Мета та основні завдання дослідження.

Переважна більшість дослідників аналізує причини брехні, а не причини брехливості. Водночас, знання про те, що якісь визначені умови сприяють брехливості, дає змогу з більшою ймовірністю розрізнати: до яких повідомлень треба проявити більший сумнів, а які можна радше приймати як істинні. Зважаючи на недослідженість зазначеної проблеми виникає потреба виконати пошук в цьому напрямі.

Додатковою підставою для цього дослідження став факт тривалої масованої брехні з боку державних масмедіа Російської Федерації, що передувала війні 2014-го року і продовжується всі роки цієї війни, яка (масована брехня) суміщена з довірою немалої частини мешканців східних областей України, частини пострадянських республік і частини громадян Заходу (тобто всіх тих, хто перебував у зоні впливу проросійських і російських масмедіа). Це є аргументом на користь того, що сучасне суспільство неготове до масованої тотальної дезінформації, яку очолюють найвищі посадові особи держави-агресора. Для усунення подібних явищ у майбутній траєкторії людства, потрібно мати знання про причини і форми агресивної, експансіоністської, брехливої інформаційної політики, які можуть з'являтися в якихось країнах за тих чи інших умов. Зважаючи на зазначене, метою цього дослідження стало з'ясування причин, які викликають брехливість тоталітарних режимів. Аби дещо звузити поле наукового пошуку, предмет аналізу обмежено умовами, які спричиняють брехливий характер інформаційних взаємодій в окремому виді тоталітарних режимів – в суходільних імперіях.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Перш ніж аналізувати сформульовану пізнавальну проблему, зафіксуємо однозначно зміст головних термінів. Це важливо, оскільки в тлумаченні низки термінів є настільки великі розбіжності, що відхилення у сприйнятті змісту термінів призведе до суттєвого спотворення аргументації.

Прийmemo такі виознаки термінів (крім терміна «брехня», виознаку якого було вміщено там, де йшлося про погляди Секста Емпірика):

1. Брехливість. Брехливість – це оцінка одними людьми інших, як таких, що надуживають брехнею. Ця оцінка є відносною – те, що одні вважають надмірним, інші вважають допустимим, прийнятним. В одних галузях діяльності неприйнятно надто часто чи систематично брехати, в інших – неприйнятно нечасто брехати, а в деяких випадках неприйятна й разова брехня. Брехливою може бути як окрема людина, так і спільнота. Отже ця межа між прийнятним і неприйнятним повинна встановлюватись для кожного суб'єкта, і для кожної галузі групової співдіяльності (стосовно якої відбувається спілкування) емпірично.

2. Імперія – держава, яка складена з метрополії і колоній.

3. Метрополія – держава, яка володіє захопленими нею колоніями і експлуатує їх, або частина держави, яка володіє і експлуатує колонії, що є іншими частинами цієї держави.

4. Метропольна нація – етнічна спільнота, яка є державотворчою нацією метрополії.

5. Колонія. Після того, як одна країна позбавляє від політичної незалежності іншу, ця підкорена країна перетворюється в колонію, тоді як країна загарбник – в метрополію.

6. Колоніальна нація – нація, яка була державотворчою, до того, як державу цієї нації було перетворено на колонію.

5. Суходільна імперія – імперія, в якій метрополія і колонії є суміжні, тобто метрополія і колонії є територіально нерозділені, вони об'єднані в одну державу з єдиними органами влади (в яких влада належить представникам метропольного етносу), єдиною армією (керованою метропольною нацією), єдиним господарством (економікою). Приклади: Російська імперія, Радянський Союз, Російська Федерація, Австрійська імперія, Австро-Угорська імперія. Може виникнути сумнів в тому, що Російська Федерація є імперією, оскільки слово «федерація» означає добровільне об'єднання держав. Однак той факт, що країна, про яку мовиться, за назвою є федерацією, не означає, що вона є федерацією насправді. Для прикладу, після розпаду Радянського Союзу законним чином здобула незалежність Ічкерія, яка після російсько-чеченських війн була насильно

приєднана до Російської Федерації. Отже, вже принаймні через цей факт Російська Федерація є не федерацією, а імперією. Отже брехня міститься вже в назві цієї країни. (Це тотожне тому, коли коло називають квадратом).

6. Морська імперія – це така імперія, в якій метрополія і колонії не є просторово суміжними.

Коли якась держава нападає на іншу, то очевидно, що вона хоче використати в своїх інтересах ресурси тієї країни, яка є об'єктом експансії. Якщо взяти аналогію з тваринного світу, то така антагоністична взаємодія може відбуватися в загальному випадку в таких формах:

1. Зовнішня антагоністична взаємодія. Це така взаємодія, коли один об'єкт знищує і поглинає ресурси іншого об'єкта без інвазії, тобто без проникнення частин свого тіла в тіло об'єкта агресії. У світі тварин це тотожне тому, коли хижак нападає на якусь тварину і поглинає її. У світі антагоністичних взаємодій між людськими спільнотами це проявляється у війні, яка супроводжується геноцидом з метою тотального винищення об'єкта агресії (щоб після того скористатися здобутими ресурсами). Як приклад можна навести також кримінальний злочин – вбивство для заволодіння майном. Отже, перший варіант – це експансивна зовнішня взаємодія у формі війни з повним винищенням (геноцидом) етносом, який є суб'єктом агресії етносу-об'єкта агресії (без втілення тіла свого етносу в тіло етносу, який став об'єктом агресії).

2. Поєднання зовнішньої і внутрішньої антагоністичної взаємодій. В такому разі процес взаємодії розбивається на декілька етапів: 1) експансивна взаємодія з метою підкорення етносу, який є об'єктом агресії, тобто вчинення переможної війни без геноциду, 2) інвазія груп агентів свого тіла в тіло об'єкта агресії (це подібно до того, що вірус проникає в тіло жертви, переробляє живі організми (з яких складене тіло жертви), в організми свого тіла, тобто у нові віруси); якщо йдеться про людей, то після переможної війни в колонію спрямовується частина етносу переможця, для якої створюються кращі умови виживання, тоді як членів переможеного етносу асимілюють, змінюючи їх свідомість за допомогою маніпулятивних інформаційних технологій; асимілюють, перемішуючи етноси і спонукуючи до створення

змішаних первинних комірок (сімей); фізично винищують членів колоніального етносу; всі ці процеси тривають доки колоніальний етнос не перестане існувати.

3. Внутрішня антагоністична взаємодія. Це така взаємодія, яка відбувається через інвазію, тобто через проникнення частин ворожого об'єкта всередину тіла об'єкта агресії. У світі тварин це проявляється у потраплянні паразитів, вірусів в організм, який став об'єктом агресії, для поступового поглинання ресурсів об'єкта агресії (аж до повного знищення об'єкта агресії). Така експансивна взаємодія з метою підкорення може бути виконана без війни, скажімо, коли в якусь країну приїде більше туристів, аніж у ній є мешканців. В такому разі не має значення – чи агресор, внаслідок переможної війни примусив впустити всередину тіла жертви свої групи руйнівних агентів, чи вони потрапили туди мирним шляхом і використовуючи методи мімікрії, маючи ті чи інші конкурентні переваги поглинають чи знищують тіло жертви.

Російська Федерація діє так само, як діяв Радянський Союз – за другим сценарієм. Специфіка виконання цього сценарію в суходільній імперії полягає в тому, що тут особливо зручні умови для приховування процесів поглинання метропольним етносом колоніального. Коли всі колонії об'єднані з метрополією просторово, створюються єдині господарство, армія, законодавство, влада. Залишається виконати такі дії.

Потрібно переконати членів підкореного етносу, що вони мають ту ж ідентичність, що й метропольний. В такому разі, тоді, коли члени колоніального етносу почнуть ідентифікувати себе як таких, що належать до метропольного етносу, вони перестануть існувати як окремий етнос, втратять свою ідентичність. В Радянській імперії для цього було вигадано «нову історичну спільність – радянський народ», тобто треба було перестати відчувати себе належним до якогось етносу, перестати відчувати себе українцем чи грузином. Цю мету можна досягнути лише тотальною брехнею щодо історії та культури підкореного етносу. Треба нав'язати членам підкореного етносу, що для прикладу, «щи» це є їхня національна страва і водночас, що «борщ» це національна страва метропольного етносу. Треба спотворити історію, вилучивши з неї знання про факти

боротьби підкореного етносу за свою свободу. Треба навіть підкореному етносу міф про віковічну дружбу з метропольним етносом. Треба поступово так деформувати мову колоніального етносу, щоб мінімізуючи відміну між нею і мовою метропольного етносу, спочатку оголосити її «наречієм», а потім підвести до висновку, що спілкування настільки близькими мовами і не престижне, і економічно нераціональне (тож колоніальні мови це щось вчорашнє, від чого пора відмовлятися). Для зниження етнічного імунітету треба було формувати комплекс меншовартості, щоб членам колоніальних етносів хотілося відмовитися від своєї ідентичності. Всі ці напрями асиміляційної діяльності потребували тотальної брехні, суміщеної з інформаційною ізоляцією. Все це робилося в імперії під назвою Радянський Союз, доповнюючись голодоморами, розстрілами, масовим вивезенням на каторжні роботи. Отже, якщо якась країна є суходільною імперією, то це означає, що брехня в дуже багатьох сферах такої держави буде нормою.

Водночас це не єдине джерело брехні в інформаційних взаємодіях суходільної імперії. Для такої імперії властива постійна експансія щодо сусідніх держав. Вся історія Московської імперії (якою вона *de facto* стала після захоплення Новгороду, і якою вона *de jure* стала після реформ Петра I) це історія експансії. Кожній такій експансії передують тривала інформаційна агресія (яка завжди містить брехню). Для прикладу, російсько-українській війні 2014 року передувала масштабна інформаційна агресія супроти України. Скажімо в мережі Інтернет з'явилась величезна кількість антиукраїнських текстів і зображень. На частині з них карта Світу чи Європи (в тому числі виконана англійською мовою) була суміщена з сидальною частиною тіла людини, тоді як анус співпадав з Україною. Масштабна брехня супроводжує цю війну по сьогоднішній день. Брехня з боку колишньої метрополії спрямована на дегуманізацію нації-жертви, що мало б бути моральною підставою для агресії і засобом мобілізації своїх громадян на нібито справедливую війну. Цивілізований Захід настільки далекий від реалій суходільних імперій, що для громадян Європи важко уявити – як так може бути, щоб президент, міністр закордонних справ, прес-секретар президента, вся влада, всі масмедіа могли так відкрито і постійно брехати. (Захід не

може собі такого уявити, оскільки там досить невеликої одноразової брехні, щоб втратити кар'єру – адже конкуренти не дадуть спокою тій інституції, яка утримує штрафника-брехуна).

Висновки. Унаслідок виконаного пошуку, з'ясовано, що у суходільних імперіях об'єктивно формується низка сфер, в яких відбувається постійне дезінформування, тобто в спілкуванні щодо таких тем, відсутність брехні буде радше винятком, аніж правилом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Hames C. AL DJAWBARÎ (Abd al-Rahmâne) Le Voile arraché, l'autre visage de l'islam Paris Phébus vol. 1979 et 1980 300 et 262 // Archives de Sciences Sociales des Religions. 1982. Vol. 53-2. P. 232.
2. Lying, cheating, and carrying on: lying, cheating, and carrying on developmental, clinical, and sociocultural aspects of dishonesty and deceit / Ed. S. Akhtar, H. Parens. Lanham: Jason Aronson, 2009. 170 p.
3. Pettit M. The science of deception: psychology and commerce in America. Chicago: University of Chicago Press, 2013. 303 p.
4. Vrij A. Detecting Lies and Deceit. Pitfalls and Opportunities-Wiley-Interscience. 2008. 488 p.
5. Vrij A. Deception: A social lubricant and a selfish act. / In K. Fiedler (Ed.), *Frontiers of social psychology: Social communication*. New York: Psychology Press, 2007. P. 309–342.

REFERENCES

1. Hames C. AL DJAWBARÎ (Abd al-Rahmâne) Le Voile arraché, l'autre visage de l'islam Paris Phébus [The Torn Veil, the Other Face of Islam Paris Phébus] vol. 1979 et 1980 300 et 262 // Archives de Sciences Sociales des Religions. 1982. Vol. 53-2. P. 232. [in France]
2. Lying, cheating, and carrying on: lying, cheating, and carrying on developmental, clinical, and sociocultural aspects of dishonesty and deceit / Ed. S. Akhtar, H. Parens. Lanham: Jason Aronson, 2009. 170 p.
3. Pettit M. The science of deception: psychology and commerce in America. Chicago: University of Chicago Press, 2013. 303 p.
4. Vrij, A. Detecting Lies and Deceit. Pitfalls and Opportunities-Wiley-Interscience. 2008.
5. Vrij, A. Deception: A social lubricant and a selfish act. / In K. Fiedler (Ed.), *Frontiers of social psychology: Social communication*. New York: Psychology Press, 2007. P. 309–342.